Janusz Samelak

TWORZENIE REZERW W RACHUNKOWOŚCI ZGODNIE Z ZASADĄ OSTROŻNEJ WYCENY

1. Wstęp

Problem tworzenia rezerw w rachunkowości jest ciągle aktualny i żywo dyskutowany, ponieważ prawidłowe tworzenie rezerw wpływa w istotny sposób na wykazanie jasnego i rzetelnego obrazu przedsiębiorstwa, zwłaszcza w aspekcie przedstawienia jego rzetelnej sytuacji finansowej, a także jako wyraz realizacji zasad rachunkowości – w tym przede wszystkim ostrożnej wyceny oraz współmierności przychodów i kosztów ich uzyskania.

Tworzenie rezerw na gruncie rachunkowości nabrało jeszcze większego znaczenia wraz z uchwaleniem ustawy z 29 września 1994 roku o rachunkowości, w której podjęto próbę kompleksowego rozstrzygnięcia tego problemu za pomocą przepisów prawnych.

Celem opracowania jest prezentacja tworzenia rezerw w rachunkowości zgodnie z zasadą ostrożnej wyceny z uwzględnieniem wymogów wynikających z międzynarodowych regulacji rachunkowości (Dyrektywy UE, MSR) oraz analiza regulacji zawartych w ustawie o rachunkowości dotyczących tego problemu – z jednoczesnym sformułowaniem wniosków pod adresem polskiego ustawodawcy w zakresie uzupełnienia i dookreślenia zapisów ustawy o rachunkowości dotyczących tworzenia rezerw zgodnie z zasadą ostrożnej wyceny.

Myślą przewodnią rozważań jest stwierdzenie, iż tworzenie rezerw w rachunkowości jest wyrazem przestrzegania zasady jasnego i rzetelnego obrazu przedsiębiorstwa.

2. Istota i pojęcie rezerw

Jednym z ważnych elementów prowadzonej przez zarządy przedsiębiorstw polityki rachunkowości[1] jest tworzenie rezerw. Problem prawidłowego tworzenia rezerw nabrał jakościowo nowego znaczenia na gruncie przepisów rachunkowości wprowadzonych ustawą z 24 października 1994 roku o rachunkowości.

Rezerwy w rachunkowości są wyrazem przestrzegania zasady ostrożności kupieckiej w polityce finansowej prowadzonej przez jednostkę gospodarczą oraz reguły współmierności kosztów i przychodów.

Pod pojęciem rezerw można rozumieć:

- część kapitału własnego:

– wygospodarowanego przez jednostkę gospodarczą w trakcie jej działalności – w postaci rezerw kapitałowych tworzonych z zysku netto,
– dopływającego do jednostki gospodarczej z zewnątrz – w postaci rezerw kapitałowych tworzonych np. z dopłat wspólników, ze sprzedaży akcji po cenie emisyjnej wyższej od ich wartości nominalnej,
– powstałego na skutek aktualizacji wyceny, np. środków trwałych w wypadku podwyższenia ich wartości księgowej – w postaci rezerwy kapitałowej z aktualizacji wyceny;

- bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów, które polegają na tworzeniu rezerwy na koszty przyszłych okresów;
- pozycje tworzone w ciężar kosztów lub strat, które stanowią korektę aktywów i są nazywane rezerwami korygującymi aktywa, np. rezerwy na należności oraz rezerwy na zmniejszenie wartości księgowej lokaty portfelowej długoterminowej;
- pozycję tworzoną w ciężar obowiązkowych obciążeń wyniku finansowego – w postaci rezerwy na odroczony podatek dochodowy;
- wielkości powstające przez zaniżenie wyceny pozycji majątku lub zawyżenie wyceny pozycji pasywów w bilansie bądź przez na zbyt wysokim poziomie ustalone koszty i straty lub na zbyt niskim poziomie przychody i zyski – w postaci utajnionych lub ukrytych rezerw, zwanych cichymi rezerwami.

Ogół tworzonych rezerw można podzielić z punktu widzenia dwóch następujących kryteriów, a mianowicie ze względu na nadrzędne zasady rachunko-

[1] Przez politykę rachunkowości rozumie się zastosowanie przez zarząd przedsiębiorstwa specjalnych zasad, konwencji, reguł i praktyk w prowadzeniu rachunkowości dobranych odpowiednio do odwzorowania jego rzeczywistej pozycji finansowej, majątkowej oraz wyniku finansowego i rentowności.

wości – uzasadniające tworzenie rezerw – oraz ze względu na wykazywanie rezerw w bilansie.

Ze względu na pierwsze kryterium można wyróżnić rezerwy:

- wynikające z ostrożności w wycenie (na należności wątpliwe, na przewidywane zobowiązania i straty, kapitałowe, na ryzyko działalności bankowej, techniczno-ubezpieczeniowe),
- oparte na realizacji reguły współmierności kosztów i przychodów (bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów, odroczony podatek dochodowy).

Kryterium drugie pozwala wyróżnić rezerwy niebilansowe (na należności wątpliwe) i bilansowe (pozostałe).

Rezerwy to pozycje, których celem jest zgromadzenie części kapitału własnego i przypisanie określonych kosztów lub strat oraz obciążeń wyniku finansowego rokowi obrotowemu, w którym pod względem gospodarczym powstały, lecz faktycznie zostaną poniesione w roku następnym. Z reguły określa się je jako zabezpieczenie jednostki gospodarczej przed wiadomymi lub przypuszczalnymi obciążeniami w przyszłości, mogącymi wystąpić w związku z aktualnie prowadzoną przez nią działalnością gospodarczą, i których:

- przyczyna powstaje lub jest po raz pierwszy zauważona w okresie obrachunkowym,
- wysokość i/lub termin nie są dokładnie znane.

W przeciwieństwie zatem do zobowiązań obciążenia stanowiące przyczyny utworzenia rezerw nie są jednoznacznie określone. Rezerwy łagodzą więc skutki ryzyka gospodarczego, nieodłącznie związanego z każdą działalnością gospodarczą, a jednocześnie urealniają wysokość osiągniętego wyniku finansowego jednostki gospodarczej – z wyjątkiem rezerw utajnionych lub ukrytych, które prowadzą do zniekształcenia wyniku finansowego.

Na gruncie teorii rachunkowości dopuszczalność tworzenia rezerw i ich charakter są interpretowane niejednolicie – w zależności od przyjęcia statycznej lub dynamicznej koncepcji bilansu.

Według koncepcji statycznej, zgodnie z którą bilans powinien wykazywać przede wszystkim stan majątku i kapitału na dzień jego sporządzenia, zadaniem rezerw jest wykazanie całości zobowiązań, jednostki gospodarczej, w tym również tych, których istnienie, wysokość lub termin wykonania mogą być na dzień bilansowy jeszcze niepewne. Do utworzenia rezerwy wystarczy fakt, że zobowiązanie powstało pod względem gospodarczym w roku obrotowym – za który sporządza się bilans. Według tego ujęcia mogą być tworzone niemal wyłącznie rezerwy o charakterze zobowiązaniowym – jako konsekwencja stosowania nakazu kompletności ujęcia. Zazwyczaj wyróżnia się dwie ich zasadnicze grupy, a mianowicie:

- rezerwy na niepewne zobowiązania,
- rezerwy na koszty i straty.

Pierwsza grupa rezerw jest tworzona wówczas, gdy na dzień bilansowy istnienie zobowiązania jest prawdopodobne lub pewne, lecz nie jest jeszcze znana dokładna wysokość i/lub termin wykonania świadczenia. Przykładem takiej rezerwy, przewidzianej expressis verbis przez IV Dyrektywę EWG, jest rezerwa na zobowiązania pracodawców wobec pracowników z tytułu świadczeń emerytalnych. Niepewnym elementem tych zobowiązań jest ostateczna wysokość świadczenia emerytalnego.

Drugą grupę stanowią natomiast rezerwy na przewidywane straty, które mają na celu uwzględnienie ryzyka gospodarczego związanego z prowadzeniem przedsiębiorstwa.

Na gruncie dynamicznej koncepcji bilansu, zgodnie z którą powinien on wykazywać faktycznie osiągnięty wynik finansowy za rok obrotowy, pojęcie rezerw jest szersze i obejmuje nie tylko rezerwy o charakterze zobowiązaniowym, ale również rezerwy, które swoim chrakterem są zbliżone do rozliczeń międzyokresowych. Ich zadaniem jest wtedy również przypisanie kosztów okresowi sprawozdawczemu, w którym pod względem gospodarczym powstały – z uwzględnieniem zasady współmierności przychodów i kosztów, ale faktycznie zostaną poniesione dopiero w okresie następnym, w którym będzie znana ich dokładna wysokość. Funkcję tego typu rezerw, określanych również jako rezerwy na koszty przyszłych okresów, jest – podobnie jak w wypadku rozliczeń międzyokresowych – rozgraniczenie wyniku finansowego jednego okresu sprawozdawczego od wyników następnych okresów sprawozdawczych. Przykładem może być, zawarta w IV Dyrektywie EWG, rezerwa na zaniechanie w danym roku obrotowym konserwacji maszyn i urządzeń, które zostaną poniesione np. w ciągu trzech pierwszych miesięcy roku następnego.

Generalnie w IV Dyrektywie EWG przyjęto dynamiczną koncepcję bilansu i przewidziano możliwość tworzenia rezerw o charakterze zobowiązaniowym (na niepewne zobowiązania, na przewidywane straty) oraz rezerw na imiennie określone wydatki przypadające na bieżący lub poprzedni rok obrotowy, które w dniu bilansowym są prawdopodobne lub pewne, ale nie jest znana ich wysokość lub moment poniesienia (art. 20).

Tworzenie rezerw na gruncie prawa bilansowego wynika głównie z konieczności stosowania zasad rachunkowości, a przede wszystkim z zasady ostrożnej wyceny oraz zasady współmierności przychodów i kosztów ich uzyskania. Zasada ostrożnej wyceny nakazuje aktualizację (sprostowanie, obniżenie) cen rzeczywiście zapłaconych lub kosztów poniesionych, lub kwot należnych – do

ich wartości możliwej do uzyskania, jeżeli jest ona niższa od ceny zapłaconej lub kosztu poniesionego, lub kwoty należnej. Jednym z przejawów stosowania zasady ostrożnej wyceny jest obowiązek tworzenia rezerw na znane jednostce gospodarczej ryzyko, grożące straty lub skutki innych zdarzeń.

W kontekście omawianych rezerw należy podkreślić, iż pomimo że zasada ostrożnej wyceny jest pozytywnym atrybutem rachunkowości i odgrywa w niej bardzo ważną rolę, to jednak stosowana w niewłaściwy sposób (przesadnie) może doprowadzić do złamania nadrzędnej zasady rzetelnego i jasnego obrazu jednostki gospodarczej – w postaci tworzenia tzw. cichych rezerw, czyli rezerw ukrytych lub utajnionych. Pojawiają się one w bilansie w formie utajonej i w takiej też formie z niego znikają. Dla adresata sprawozdania finansowego ciche rezerwy są praktycznie niewykrywalne.

Międzynarodowy Standard Rachunkowości nr 1 – *Prezentacja zasad stosowanych w rachunkowości* zawiera stwierdzenie, iż „(...) niepewność i ryzyko towarzyszy nieustannie wielu przedsięwzięciom. Fakt ten powinien być uwzględniony przez wykazywanie ostrożności przy sporządzaniu sprawozdań finansowych. Ostrożność nie uzasadnia jednak tworzenia utajnionych lub ukrytych rezerw (...)".

Podobne stanowisko w tej sprawie zajmuje IV Dyrektywa EWG, która w art. 42 wskazuje, iż „(...) rezerwy należy ustalać tylko w wysokości koniecznej dla przedsiębiorstwa (...)".

Trzeba jednak pamiętać, że sprządzaniu sprawozdania finansowego będzie towarzyszyć zawsze czynnik subiektywizmu reprezentowany przez osoby sporządzające, który w pozytywnym aspekcie jest niezbędny. Chodzi jednak o to, aby tworzenie cichych rezerw nie stanowiło świadomie dobranego przez zarząd jednostki gospodarczej elementu polityki rachunkowości. Stąd też jedynym sposobem ograniczenia możliwości tworzenia utajnionych lub ukrytych rezerw mogą być jedynie odpowiednie regulacje prawne.

3. Rezerwy w ustawie o rachunkowości

Obowiązek tworzenia rezerw w ustawie o rachunkowości wynika z kilku jej arykułów. Po raz pierwszy został on wyrażony w artykule 7 ustępu 1, który mówi, iż „(...) w szczególności należy w wyniku finansowym, bez względu na jego wysokość, uwzględnić: (...) rezerwy na znane jednostce ryzyko, grożące straty oraz skutki innych zdarzeń" (p. 5.). Zgodnie z ustępem 2 tego artykułu rezerwy należy uwzględnić także wtedy, gdy zdarzenia powodujące konieczność

ich tworzenia zostaną ujawnione między dniem bilansowym a dniem, w którym rzeczywiście następuje zamknięcie ksiąg rachunkowych.

Treść ustępu 1 artykułu 7 ustawy wyraża ogólnie obowiązek tworzenia rezerw, wynikający w szczególności ze znanego jednostce gospodarczej ryzyka, grożących strat oraz skutków innych zdarzeń. Użyte sformułowanie „w szczególności" oznacza, iż katalog przyczyn tworzenia rezerw jest otwarty. Z kolei treść ustępu 2 tego artykułu wskazuje, że obowiązek uwzględniania rezerw dotyczy nie tylko zdarzeń, które nastąpiły do dnia bilansowego, ale także zdarzeń ujawnionych do dnia rzeczywistego zamknięcia ksiąg rachunkowych (85 dni po dniu bilansowym), jeżeli zdarzenia te dotyczą pozycji występujących w księgach rachunkowych na dzień bilansowy.

Ze względu na wagę problemu oraz możliwość nadużywania zasady ostrożnej wyceny przez zarządy przedsiębiorstw, byłoby celowe odwołanie się w zapisie ustawowym do rezerw jako wyrazu przestrzegania rzetelnej ostrożności kupieckiej – zapewniającej rzetelne i jasne przedstawienie sytuacji majątkowej i finansowej, wyniku finansowego oraz rentowności podmiotu – co wyrażałoby się w wykluczeniu „przyzwolenia" na tworzenie cichych rezerw. Stąd też proponuje się następujące uzupełnienie dotychczasowego brzmienia artykułu 7 ustępu 2, a mianowicie: „2. Zdarzenia, o których mowa w ust. 1, należy uwzględnić także wtedy, gdy zostaną one ujawnione między dniem bilansowym a dniem, w którym rzeczywiście następuje zamknięcie ksiąg rachunkowych z uwzględnieniem art. 4 ust. 1".

Lista tytułów rezerw, zgodnie z ustawą o rachunkowości jest następująca:

1. Rezerwy na należności od dłużników postawionych w stan likwidacji (z wyjątkiem likwidacji prowadzonej w ramach prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych). Tworzy się je do wysokości należności nie objętych gwarancją lub innym zabezpieczeniem, zgłoszonym sędziemu – komisarzowi lub likwidatorowi.

2. Rezerwy na należności od dłużników w wypadku oddalenia wniosku o ogłoszenie upadłości, gdy majątek dłużnika nie wystarcza na pokrycie kosztów postępowania upadłościowego w pełnej wysokości.

3. Rezerwy na należności kwestionowane przez dłużników (sporne) do wysokości należności nie pokrytej gwarancją lub innym zabezpieczeniem.

4. Rezerwy na należności, z których zapłatą dłużnik zalega (przeterminowane), których spłata – w ocenie wierzyciela – nie jest prawdopodobna (możliwa) w najbliższym półroczu, do wysokości nie pokrytej gwarancją lub innym zabezpieczeniem. Ocena prawdopodobieństwa braku zapłaty w ciągu najbliższych 6 miesięcy może nastręczać w praktyce pewne trudności. W celu ich przezwyciężenia należy wziąć pod uwagę między innymi:

- czas zalegania dłużnika z zapłatą,

- wyniki monitów i rozmów przeprowadzonych z dłużnikiem,
- sytuację płatniczą dłużnika (np. według informacji bankowej).

5. Rezerwy na pewne lub prawdopodobne straty z operacji gospodarczych w toku, a w szczególności z tytułu udzielonych gwarancji, poręczeń, operacji kredytowych, skutków toczącego się postępowania sądowego. Utworzenie tego typu rezerw wymaga oszacowania przewidywanej wysokości ewentualnej straty i jest możliwe wówczas, jeżeli sytuacja o nich wynika z właściwego dowodu lub zostanie wiarygodnie uzasadniona, a miarodajny szacunek straty jest możliwy. Osobnym problemem, który nie został rozstrzygnięty w ustawie, jest zdefiniowanie pojęcia „operacji gospodarczej w toku" – próba taka zostanie podjęta w dalszej części rozważań.

6. Rezerwy na przejściową różnicę między podatkiem dochodowym naliczonym od zysku brutto za dany rok obrotowy a jego niższą kwotą naliczoną od podstawy opodatkowania i przyjętą w tym samym okresie do rozliczeń z budżetem (tzw. rezerwa na podatek odroczony, nazywana również rezerwą przejściową z tytułu podatku dochodowego).

7. Rezerwy na ryzyko związane z działalnością bankową, które są tworzone dodatkowo przez banki. Chodzi tutaj zwłaszcza o rezerwy na należności zagrożone. Tworzy się je w wysokości zapewniającej bezpieczeństwo działania i nie objętej zabezpieczeniami.

8. Rezerwy techniczno-ubezpieczeniowe tworzone przez ubezpieczycieli, zapewniające pełne pokrycie bieżących i przyszłych zobowiązań, związanych z umowami ubezpieczeniowymi.

9. Rezerwy na koszty dotyczące ściśle oznaczonych świadczeń (zobowiązań) wykonanych na rzecz jednostki gospodarczej – nie udokumentowanych do końca okresu.

10. Rezerwy na prawdopodobne koszty jednostki gospodarczej, których wysokość lub data powstania zobowiązań z nimi związanych nie są jeszcze znane. Rezerwy te obejmują w szczególności rękojmię za sprzedane złożone produkty długotrwałego użytku i koszty ich napraw gwarancyjnych.

Analizując powyższą listę rezerw można stwierdzić, iż obejmują one szacunek:

- przewidywanych kosztów lub strat jednostki gospodarczej,
- przyszłych zobowiązań jednostki gospodarczej wobec jej otoczenia,

i bez względu na konkretny tytuł ich tworzenia wpływają zawsze na wysokość kosztów działalności operacyjnej lub finansowej, na wysokość strat lub obciążeń wyniku finansowego.

Z dotychczasowych rozważań wynika potrzeba głębszego rozpatrzenia rozumienia pojęcia „operacji gospodarczej w toku", które nie zostało zdefiniowane

w ustawie. Dlatego uzasadnione będzie odwołanie się w tym zakresie do literatury przedmiotu. Operacja gospodarcza w toku istnieje z bilansowego punktu widzenia wtedy, gdy przy dwustronnie zobowiązującej umowie żadna ze stron nie spełniła jeszcze umówionego świadczenia[2] lub gdy przy dwustronnie obowiązującej umowie strona zobowiązana do przeniesienia własności lub wykonania usługi nie spełniła jeszcze całego umówionego świadczenia[3]. Najpierw następuje bowiem wydanie rzeczy lub wykonanie usługi, a potem zapłata.

Wynikające z operacji gospodarczej w toku należności lub zobowiązania nie są – przy zwyczajnym (normalnym) ich przebiegu – wykazywane w bilansie, np. jeżeli dostawca nie wydał i nie wystawił dokumentu sprzedaży towaru nabywcy, to nie ujmuje się w aktywach bilansu dostawcy należności z tytułu dostawy ani też w pasywach zobowiązania do wykonania dostawy. Byłoby to bowiem sprzeczne z zasadami rachunkowości. Jeżeli jednak operacja taka z pewnością lub wiarygodnie uzasadnionym prawdopodobieństwem zakończy się w przyszłości stratą, np. gdy wartość własnego świadczenia przekroczy wartość świadczenia drugiej strony umowy, wówczas jednostka gospodarcza jest zobowiązana do utworzenia rezerwy na grożącą jej stratę z operacji gopsodarczej w toku.

Na podstawie powyższych rozważań wydaje się zatem zasadne uzupełnienie ustępu 1 artykułu 3 o punkt 23 w następującym brzmieniu: „23) operacjach gospodarczych w toku – rozumie się przez to zdarzenie, gdy przy dwustronnie zobowiązującej umowie żadna ze stron nie spełniła jeszcze umówionego świadczenia w całości".

Wydaje się również, iż wyraźniejszego wyeksponowania w ustawie o rachunkowości wymagałaby kwestia bieżącego tworzenia rezerw (z wyjątkiem rezerwy na odroczony podatek dochodowy), tzn. konieczności ich tworzenia w ciągu roku obrotowego – co gwarantuje zachowanie reguły współmierności kosztów i przychodów, a nie tylko na dzień bilansowy w związku z ostrożnością w wycenie bilansowej.

Na zakończenie przeprowadzonych rozważań należy zaznaczyć, że poza unormowaniami ustawy o rachunkowości pozostaje grupa rezerw powiększających kapitał własny jednostki gospodarczej – z wyjątkiem uregulowanej w ustawie o rachunkowości rezerwy kapitału własnego obejmującej aktualizację wyceny środków trwałych. Wynika to z faktu, że finansowo-statutowe zagadnienia tworzenia i funkcjonowania jednostek gospodarczych normowane są odrębnymi przepisami, np. Kodeksem handlowym.

---

[2] Por. G. Wohe, *Handels- und Steuerbilanz*, Munchen 1992, s. 203; J. Baetge, *Bilanzen*, Dusseldorf 1992, s. 435.

[3] Por. *Beckscher Bilanz – Kommentar*, s. 297.

4. Zakończenie

Dotychczasowe rozważania potwierdziły tezę, że rezerwy w rachunkowości są wyrazem przestrzegania zasady ostrożności kupieckiej w polityce finansowej prowadzonej przez jednostkę gospodarczą.

Na gruncie teorii rachunkowości dopuszczalność tworzenia rezerw i ich charakter są interpretowane niejednolicie – w zależności od przyjęcia statycznej lub dynamicznej koncepcji bilansu.

Międzynarodowe regulacje rachunkowości (Dyrektywy UE, MSR) akcentują konieczność prawidłowego tworzenia rezerw, wskazując jednocześnie, iż ostrożność kupiecka nie uzasadnia tworzenia utajnionych lub ukrytych rezerw. Obowiązek tworzenia rezerw znajduje odzwierciedlenie także w polskich przepisach prawa bilansowego. W ustawie o rachunkowości – w kilku jej artykułach – nakłada się na jednostki prowadzące rachunkowość opartą na jej przepisach obowiązek tworzenia rezerw. Zapisy ustawy nie są jednak wystarczająco precyzyjne w tym zakresie, bowiem np.: nie przeciwdziałają tworzeniu cichych rezerw, nie definiują terminu „operacja gospodarcza w toku" – którym posługują się przy tworzeniu rezerw na pewne lub prawdopodobne straty, nie odnoszą się wystarczająco wyraźnie do kwestii bieżącego tworzenia rezerw, tzn. w ciągu roku obrotowego.

W związku z tym autor opracowania proponuje uzupełnienie i dookreślenie niektórych dotychczasowych przepisów ustawy o rachunkowości, między innymi o definicję „operacji gospodarczej w toku".

Przeprowadzone rozważania potwierdziły niezmiennie wysoką rangę problemu prawidłowego tworzenia rezerw w rachunkowości.

Janusz Samelak

CREATING RESERVES IN ACCOUNTING (Summary)

This article is dedicated to, present all the time and debatable, problem about creating reserves in accountancy, which are the expression of compliance with prudence principle in financial politics which is taten by business.

These reserves influence on a compliance with „true and fair view" of the company.

Purpose of this article are: presentation of creating reserves in accountancy – mainly as the expression of the achievement prudence principle – with regard to an international regulation of accountancy; and analysis of the regulation according to the accountancy law, which refer to this problem.

At the end of this article, the author formulates some conclusions and proposals for Polish legislator – supplements and more precise some of the hither to regulations of accountancy law.